

KURŠIŲ NERIJA – PASITRAUKIMO KELIAS: ATMINTIES TILTAS

Nijolė Strakauskaitė

ABSTRACT

The end of the Second World War vitally influenced the fate of East Prussia not only from a historical point of view, but also its collective memory. The main object of the article is an analysis of the local aspects of this issue. This included the Curonian Spit as an important evacuation route for Klaipėda/Memel inhabitants at the end of 1944 and a reflection of this process in the collective memory. An important aspect of this analysis is connected with the problem of contemporary Curonian Spit residents in relating with the past as a part of their identity.

KEY WORDS: East Prussia, Curonian Spit, local history, collective memory, evacuation, historical exposition, identity.

ANOTACIJA

Antrojo pasaulinio karo pabaiga, lemtingai pakreipusi Rytų Prūsijos likimą – ne tik istorijos, bet ir kolektyvinės atminties dalykas. Straipsnio tikslas yra lokalinio šio diskurso aspekto – Kuršių nerijos – svarbaus evakuacijos kelio Klaipėdos (Memelio) gyventojams 1944 m. pabaigoje analizė. Nagrinėjami šį procesą ir jo padarinius reflektuojantys kolektyvinės atminties siužetai. Svarbus analizės aspektas – šių dienų Kuršių nerijos gyventojų santykio su praeitimi kaip jų identiteto sudedamąja dalimi problema.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Rytų Prūsija, Kuršių nerija, mikroistorija, evakuacija, istorinė ekspozicija, identitetas.

Dr. Nijolė Strakauskaitė

Klaipėdos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto

Istorijos katedros docentė

BRIAI vyresnioji mokslo darbuotoja

El. paštas: nijole.strakauskaite@gmail.com

Kuršių nerijos – išskirtinės vietos Rytų Prūsijos provincijoje (garsūs kurortai – Juodkrantė (Schwarzort), Nida, gintaro gavybos firmos *Stantien & Becker* veikla 1860–1890 m., viena pirmųjų Europoje ornitologijos stočių, įkurta Rasytėje 1901 m., ir kita) – įvaizdis atsispindi daugybėje leidinių, taip pat ir naujausiuose¹. Savaip ypatingas Kuršių nerijos „statusas“ Rytų Prūsijos istorijoje pasireiškė ir finalinėje šios provincijos istorijos atkarpoje Antrojo pasaulinio karo pabaigoje.

Straipsnio temos aktualumą lėmė vis dažniau akcentuojama mintis, kad vietovės mikroistorija atspindi globalius procesus, leidžia iškelti detales, kurios sausoje plačios perspektyvos analizėje lieka nepastebėtos. Straipsnio tikslas – analizuoti Antrojo pasaulinio karo padarinius Rytų Prūsijos gyventojams per lokaliai bendruomenės (Kuršių nerija) evakuacijos, nostalgijos prarastajai tėviškei ir sugrįžimo į ją prizmę, išryškinant „atsiminimą“ kaip kultūriškai iš anksto nustatytos ir nuolatos aktualizuojamos praeities interpretacijas; jų gyvybingumą ir veiksmingumą konkrečių subjektų dabartinės gyvenimo praktikos kultūriniuose orientyruose².

¹ TRABA, R. „*Wschodniopruskosc*“. *Tozsamosc regionalna i narodowa w kulturze politycznej Niemiec*. Olsztyn, 2007, p. 149-150, 228-229, 232, 353; KOSSERT, A. *Damals in Ostpreussen. Der Untergang einer deutschen Provinz*. München, 2008, S. 55-56, 85-87.

² RÜSEN, J. *Istorika. Istorikos darbų rinktinė*. Vilnius, 2007, p. 44.

Pasitraukimas ir sugrįžimas į Kuršių neriją

Kuršių nerija dėl unikalaus kraštovaizdžio nuo XIX a. iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos buvo svarbi Rytų Prūsijos įvaizdžio dalis. Ir vėliau, kai nebeliko Rytų Prūsijos, XX a. antrojoje pusėje, Kuršių nerija išliko vienu ryškiausių nostalgijos išnykusiems Rytprūsiams kaip prarastai tėviškei akcentų. Šią tendenciją itin vaizdžiai iliustruoja žinomo istoriko Heinricho Kurschato knygos, išleistos 1957 m. Oldenburge, tiek pavadinimas – „Stebuklingoji Kuršių nerija“, tiek ir turinys: *Ar ne stebuklas, jog pastaraisiais metais nepaprastai daug žmonių rašo, leidžia ir parduoda knygas apie Kuršių neriją? Aš pažįstu daug žmonių, kurie paskutiniu metu vyksta prie Bodeno ežero, į Apuliją ar prie Biskajos įlankos tik tam, kad surastų bent gabalėlį pakrantės, kuri primena mūsų Kuršių neriją. Ne, Kuršių nerijos stebuklas išsiskyrus su ja netapo menkesnis*³.

Praėjus lygiai penkiasdešimčiai metų labai panašiai apie Kuršių neriją rašė kiti autoriai: *mūsų tėviškės landšaftas vis dar turi labai daug iš savo pirmapradiškumo. Kas tai išgyveno, gali suprasti, kodėl mes, memelenderiai, jaučiamės su juo taip stipriai susieti*⁴. Taigi turime pagrindą kalbėti apie Kuršių neriją kaip atminties tiltą, siejantį su Antrojo pasaulinio karo tragiškais padariniais Rytų Prūsijos gyventojams. Bet Kuršių nerijai tinka ne tik „tilto“ metafora. Galime kalbėti ir apie geografiškai nulemtą Kuršių nerijos kaip prekybos ir karo kelio vaidmenį nuo seniausių laikų. Šios dvi metaforos – kelio ir tilto – itin aktualios istoriškai trumpoje laiko atkarpoje, o būtent XX a. antrojoje pusėje: 1944–1945 m. Kuršių nerija tapo pasitraukimo keliu, ir neretai vieninteliu, Klaipėdos gyventojams ir kariams. Šią tragišką Kuršių nerijos paskirtį aprašė, tiesa, gana emocionaliai, ir jau minėtasis H. Kurschatas: *Ar tu nori visos tiesos. Tada turi matyti pabėgėlių srovę, kuri 1944 m. rudenį traukė per neriją. Taip pat turi matyti perpildytus keltus ne tik žmonių, bet ir vežimų. Matyk ir motiną, kuri, iki viršaus prikrovusi vaiko vežimėlį, tempia Juodkrantės pašto keliu, nešdama vaiką ant rankų. Tuo laiku išplaukė ir paskutinis Kuršių nerijos garlaivis, perkrautas ryšulių ir lagaminų, su pabėgėliais, kuriuos lydėjo nuo žemyno sklindanti rusų pabūklų kanonada. Kareiviai įsitvirtino Alksnynėje ir prie Meškos galvos kalno. Juodkrantėje, pamaryje, nuo vieno medžio iki kito buvo ištiesti maskuojamieji tinklai, šalia einantis kelias buvo išvagotas vikšrinės technikos. Prie Meilės slėnio nuolat zujo pionierių dalinio technika, vietovę pavertusi plikyne, – kaip jau buvo per Septynerių metų karą. 1945 m. sausio pabaigoje paskutiniai vokiečių kareiviai traukė per Kuršių neriją į pietus, smarkiai spaudžiami rusų*⁵.

Šią citatą daugelį kartų galėtų kartoti šimtai tų, kurie iš Klaipėdos traukė per Kuršių neriją, turėdami išsigelbėjimo viltį, kuri ne visiems išsipildė. Visgi tai, ką savo prisiminimuose grafišne Marion Dönhoff pavadino „lava“⁶, užtvindžiusia Rytų Prūsijos kelius pabėgėliais 1945 m. sausio pabaigoje, prasidėjo būtent čia, Kuršių nerijos kelyje, 1944 m. vasaros pabaigoje. Neabejotinai dalis pabėgėlių tuomet nebetikėjo sugrįšia, bet kiti puoselėjo viltį tik laikinai pasitraukia iš gimtųjų vietų. Ir buvo tokių, kurie iki 1948 m. sugrįžo į Kuršių neriją: statistika byloja, jog 1956 m. Nidoje, Preiloje, Pervalkoje ir Juodkrantėje gyveno 219 senųjų gyventojų⁷. Į šią sausą statistiką leisiu sau įterpti ir asmeninių memuarų dalelę, puikiai suvokdama, jog tai nėra labai solidi istorinės analizės instrumentarijaus dalis, bet visgi atminties istorijoje, o būtent tokia yra šio straipsnio intencija, priimtina.

³ KURSCHAT, H. *Wunderland Kurische Nehrung*. Oldenburg, 1957, S. 6.

⁴ I. W. Nehrungssommer. *Memeler Dampfboot*, 2007, Nr. 11, S. 164.

⁵ KURSCHAT, H. *Wunderland...*, S. 47.

⁶ SCHWEARZER, A. *Marion Dönhoff. Ein Widerständiges Leben*. Köln, 2008, S. 161.

⁷ ARBUŠAUSKAITĖ, A. Kuršių nerijos autochtonų (senbuvų) tautybės suvokimo ypatumai. In *Mažosios Lietuvos istorija ir etnografija*. Klaipėda, 1994, p. 13.

Iki XX a. 7-ojo dešimtmečio pabaigos Juodkrantėje gyveno senos, nuo XVIII a. bažnyčių knygoje užfiksuotos, kuršininkų Pietschų giminės palikuonys: Ana, Martinas ir Michaelis Pietschai. Jie išsiskyrė iš kitų Juodkrantės gyventojų daug kuo – charakteringais veido bruožais ir „nuolatinio“ saulės įdegiu, netaisyklinga lietuvių kalba su kuršininkų tarties specifika ir netgi drabužiais. Ana Pietch aprangos prasme buvo tarsi sustabdžiusi laiką, nes rengėsi taip, kaip buvo įprasta Klaipėdos krašte iki Antrojo pasaulinio karo – ilgas tamsus sijonas, taip pat tamsi viršutinė aprangos dalis ir, žinoma, būtinai balta skarelė. Ana Pietch mirė 1967 m., vėliausiai iš trijų paskutinių Juodkrantės mohikanų, tarsi užversdama baigiamąjį 1944 metais pasitraukusiųjų, sugrįžusiųjų ir pokarį čia nuvyvenusiujų istorijos lapą.

Nidoje, kurioje sugrįžusių po pasitraukimo 1944–1945 m. senųjų gyventojų buvo daugiau nei Juodkrantėje, vienas ryškiausių buvo žvejys Michaelis Engelinus. 1965 m. „Klaipėdos“ laikraščio žurnalisto užrašytas pokalbis su šiuo Kuršių nerijos senbuvio atskleidžia charakteringą šišioniškio sindromą, kuriam būdingas ne tik vienintelio šios žemės šeimininko jausmas, bet ir tam tikra pretenzija į istorijos žinojimo monopolį. Žurnalisto dėmesį patraukė Michaelio Engelino pypkė su išdrožtu velniu ir jo papasakota sava žinomos legendos apie Jūratę ir Kastytį versiją: neva į Kuršių marias ties Juodkrante nugrimzdusius gintarinius Jūratės rūmus nuo piktų žmonių rankų saugoję velniai, o vienas jų po naktinės tarnybos atsisėdęs ant Engelino pypkės rankas pasišildyti. Kai žurnalistas pabandė pateikti literatūrinę legendos apie Jūratę ir Kastytį versiją, Michaelis Engelinus piktai atkirto, kad žurnalistas niekus paistas ir kad tai tik Didžiosios Lietuvos lietuvių išmisas. Toliau jis dėstė: ant šitos, o ne kitos žemės įvyko ta didelė didelė nelaimė. Juodas varnas čia praskrido tada, kai neriją sudarė tik atskiros salos. Tarp jų buvo pratakos, jungusios marias su jūra. Jūratės gintariniai rūmai stovėjo ties Juodkrante ir žiūrėjo į marias. Rūmai prasmego klampsmėlyje⁸. Ši emociškai išreikšta Michaelio Engelino „tiesa“, norint parodyti Kuršių neriją kone pasaulio centru, be to, įpinant gana realistinius istorinius pasažus – nerijos susidarymas iš salų, gintaro lobių ir Juodkrantės sąsaja su *Stantien & Becker* gintaro gavybos firmos veikla, taip pat klampsmėlis – nė kiek nestebina. Michaelis Engelinus, kaip ir daugelis kitų kuršininkų šeimų, čia buvo išgyvenę ilgus šimtmečius, pagrįstai jautėsi šios žemės šeimininkais. Ir tai paaiškina, kodėl jie veržėsi sugrįžti čia iš karto po karo, nors širdyje visada konfrontavo su nauja socialine-politine realybe, su kuria jiems teko susitaikyti, norint pasilikti gimtojoje Kuršių nerijoje.

„Wilhelm Gustloff“ tragedijos aidas Juodkrantėje

Visgi būta dviejų labai skirtingų Antrojo pasaulinio karo pabaigos pabėgėlių sugrįžimo į Juodkrantę bangų. Deja, joms susitikti nebuvo lemta.

1988 m. vasarą, kai buvo leista turistams iš Vakarų atvykti į Klaipėdą, beje, per tuometinį Leningradą, tarp jų buvo ir Ursula Schulze-Resas. Tą vasarą ji su vaikystės draugu Erichu Engelinu, įveikę nemažus sunkumus ir, kaip ji pati rašė, apturėję nemenką porciją streso bei finansinių išlaidų, atvyko iš Klaipėdos į Juodkrantę. Tai buvo nelegalus apsilankymas, nes tuomet neringa vis dar buvo pasienio zona, įvažiuojant galiojo pasų kontrolė, o užsieniečiams atvykti apskritai buvo neįmanoma⁹. Per tą pirmąjį sugrįžimą Juodkrantėje jiedu pabuvojo tik dvi valandas, ir tai buvo tarsi menkutė kompensacija už ilgus dešimtmečius nostalgijos, kurios esmę taikliai įvardijo Friedrichas Nietzsche – kas nesiliauja skaudėti, lieka atmintyje.

⁸ LIUKPETRIS, A. Kaip Baltijos jūroje buvo aptikti deivės Jūratės gintarinių rūmų pamatai. *Klaipėda*, 2000, balandžio 1 d.

⁹ SCHULZE-RESAS, U. *Meine erste Fahrt in die alte Heimat*. Rankraštis, du lapai. Autorės archyvas.

Toje skaudžioje Ursulos Schulze-Resas pasitraukimo iš tėviškės atmintyje yra ypač tragiškas segmentas, susijęs su laivo „Wilhelm Gustloff“ finaline istorija. Ursula buvo viena iš 370 jūrų laivyno pagalbininkų¹⁰, patekusių į šį pabėgėlius, nors ne tik juos, turėjusį išgabenti laivą. Ji yra viena iš penkių išlikusių liudininkų, kurių kraupūs prisiminimai dažniausiai cituojami laivo „Wilhelm Gustloff“ katastrofos aprašymuose, įrašomi dokumentinių filmų komentaruose. Jos prisiminimų būta ir didelėje „Klaipėdos“ laikraščio publikacijoje, skirtoje laivo „Wilhelm Gustloff“ žūčiai atminti 2002 m. gegužės 11 ir 18 d.

Ursula Schulze-Resas gimė Juodkrantėje 1923 m. birželio 28 d. gausioje žvejo Johanno Resas šeimoje (ji turėjo penkias seseris ir vieną brolį). Karo metu Ursula Schulze-Resas buvo pašaukta į laivyno padėjėjų tarnybą ir 1945 m. sausio 24 d. su pabėgėlių iš Klaipėdos krašto srautu atsidūrė Gotenhafeno uoste (dabar Lenkijos miestas Gdynė), kur su seserimi Rosemari pateko į paskutinę pabėgėlių viltį – laivą „Wilhelm Gustloff“, tikėdamos, jog didžiausias pavojus jau praeityje: *Manė-me esančios didžiuliame laive, kuris nuplukdys mus į Vakarus*¹¹. Taip manė net 10 582 žmonės, patekę į šį laivą (po katastrofos išsigelbėjo tik 1252)¹², ir ne be pagrindo – laivas „Wilhelm Gustloff“ tuo metu buvo laikomas didžiausiu pasaulyje kruiziniu laineriu, kurio ilgis siekė net 208 metrus.

Praėjus pusei amžiaus nuo to tolimo, šalto sausio 30 d. vakaro, Ursula Schulze-Resas pasakojo kraupių „Gustloffo“ tragedijos išgyvenimų fragmentus: ji su seserimi tik per plauką neliko įkalintos pirmajame denyje kaip šimtai kitų, kuriems nepasisėkė ištrūkti iš po šarvuotų stiklų. Mat šalia jų buvęs karininkas tol šaudė į šarvuotą stiklą, kol pavyko jį išstumti, o Ursula Schulze-Resas, atsidūrusi šaltoje jūroje, toliau atkakliai kovojo dėl išlikimo: į ją iš visų pusių kabinosi žmonės, ji juos visus nustūmė, nes, jos žodžiais tariant, *kitaip jie būtų mane nusinešę su savimi*. Šios tragedijos metu Ursulai buvo dvidešimt vieneri, bet visą likusį gyvenimą ji niekaip negali pamiršti vieno tragiškiausių šios katastrofos metu išvystų vaizdų: lediniame vandenyje ji plaukė įsikibusi į plaustą ir kažkuriuo metu pamatė daugybę vaikų, kurie buvo su gelbėjimosi liemenėmis. Kadangi galvos yra sunkesnės už kojas, tai pastarosios kyšojo iš vandens¹³.

Šį sukrečiantį pasakojimą, kaip ir visą laivo „Wilhelm Gustloff“ istoriją, pirmą kartą iš Ursulos Schulze-Resas lūpų išgirdau būtent 1995 metais Juodkrantėje, nors iki tol buvome bendravusios jau keturias vasaras. Tik vėliau suvokiau, kodėl: tai nebuvo tik šiaip slogūs prisiminimai, kuriuos neabejotinai sunku pasakoti. Tai buvo ir tradicijos reikalas, kai penkis dešimtmečius Vokietijos Federacinės Respublikos istorijos sampratoje nacionalsocializmo laikotarpį buvo siekiama „išpreparuoti“. Ko gero, ne paskutinį vaidmenį vaidino ir „kartų konfliktas“, kai vienoje pusėje stovėjo tebegyvenančiųjų atmintis, o kitoje – vėliau gimusiųjų gyvenamoji istorija¹⁴. Visa tai buvo nugramzdinę „Wilhelmą Gustloffą“ ne tik į Baltijos dugną, bet ir į atminties prarają, iš kurios jam iškilti bene labiausiai padėjo Güntherio Grasso novelė *Krabo žingsniu*, publikuota 2002 metais. Beje, G. Grassas savaip įtaigiai apibūdino ir ilgas tragedijos nutylėjimo priežastis: *Bet aš nenorėjau rašyti. Kadangi niekas nenorėjo apie tai girdėti čia, Vakaruose, o juo labiau Rytuose. „Gustloffas“ ir jo prakeikta istorija dešimtmečius buvo tabu, bendravokiškas, taip sakant*¹⁵.

Šią konstataciją patvirtina ir faktas, jog išgyvenusieji laivo „Wilhelm Gustloff“ tragediją, o jų buvo likę apie 200, pirmą kartą susitiko tik praėjus penkiasdešimčiai metų – 1995 m. sausio 30 d.

¹⁰ GRASS, G. *Krabo žingsniu*. Vilnius, 2003, p. 76.

¹¹ KIOGESAS, K., MAYER, K., VYDEMANAS, E., VYGREFE, K. Užmirštoji tragedija. *Klaipėda*, 2002, gegužės 11 d.

¹² PAŠKEVIČIENĖ, L. Paskutinė Džiaugsmo laivo naktis. *Istorijos*. 2006, Nr. 7, p. 26.

¹³ KIOGESAS, K., MAYER, K., VYDEMANAS, E., VYGREFE, K. Užmirštoji tragedija. *Klaipėda*, 2002, gegužės 18 d.

¹⁴ Philipps, S. Istorija ir viešojo erdvės Vokietijoje: kolektyvinė atmintis ir besiginčijantis istorikų cechas po 1945 m. In *Naujasis Židinys-Aidai*, 2008, Nr. 4, p. 2–4.

¹⁵ GRASS, G. *Krabo žingsniu...*, p. 25.

Tą dieną jie išplaukė į žūties vietą, o Ursula Schulze-Resas kartu su Horstu Woitu nuleido į vandenį gėlių vainiką¹⁶. Ko gero, tai buvo dar viena priežastis, kodėl būtent 1995 m. vasarą laivo „Wilhelm Gustloff“ istorija buvo papasakota ir Juodkrantėje.

Elisabeth Kluwe's archyvas – atminties tilto atrama

2008-ųjų metų vasarą Liudviko Rėzos kultūros centro Juodkrantėje ekspozicija pasipildė unikaliu nuotraukų rinkiniu. Jis unikalus tuo, kad per 350 nuotraukų buvo surinkta iš senųjų Juodkrantės gyventojų, išsibarsčiusių po visą pasaulį (Vokietiją, JAV, Angliją, Švediją ir kitur). Dauguma nuotraukų primena ikikarinės Juodkrantės kuršininkų darbo, kasdienybės, landšafto, kurortinio gyvenimo vaizdus ir asmeninio gyvenimo įvykius. Ne mažiau svarbu, jog beveik visos nuotraukos turi savą „rašytinę istoriją“ – įrašus su jose įamžintų asmenų vardais / pavardėmis, gimimo ir mirties datomis, o neretai ir su platesniais komentarais. Vaizdžiai tarient, šis fotorinkinys yra viena iš pagrindinių atminties tilto, jungiančio du tolimus krantus – XX a. pirmosios pusės ir XX a. pabaigos Juodkrantę, atramų. Toji atrama stovi prie farvaterio linijos, pažymėta 1944–1945 metų data.

Ši nuotraukų archyvą savo iniciatyva 1982 m. pradėjo kaupti daug šimtmečių Juodkrantėje gyvenusios Pietschų giminės atstovė Elisabeth (Pietsch) Kluwe. Jos šeimos istorija vaizdžiai iliustruoja ir pasitraukimo iš Kuršių nerijos ir, tam tikra prasme, sugrįžimo komplikacijas.

Elisabeth Kluwe gimė Juodkrantėje (Schwarzort) 1922 m. vasario 23 d. Antrojo pasaulinio karo metu ji ištekojo už Erwino Kluwe's, kuris per 1944 metus net tris kartus buvo grįžęs atostogų į Juodkrantę, paskutinį kartą rugpjūčio mėnesį¹⁷. Tai paliudija, jog paskutinę karo vasarą juodkrantiškiai dar gyveno savo gimtinėje, nors jau žinojo apie pasitraukimo neišvengiamybę. Praėjus lygiai penkiasdešimčiai metų, 1994 m. E. Kluwe detalai aprašė savojo žvejų kaimo gyvenimo atmosferą prieš jį paliekant gyventojams ir jų, likimo valia tapusių pabėgėliais, klajones Rytų Prūsijoje, vėliau ir Vokietijoje. Perteiksime tik kai kuriuos šių vertingų memuarų, parašytų laiško forma saviems juodkrantiškiams 1994 m. Kalėdų išvakarėse, fragmentus.

Elisabeth Kluwe teigė, kad 1944 m. vasara prasidėjo įprastai – Juodkrantė buvo pilna poilsiautojų. Bet jau liepos 10 d. jie skubiai išvyko, o garlaivis „Memel“ plaukė pasviręs ant šono, perpildytas skubančių palikti kurortą žmonių. Niekas nenorėjo būti pajūryje nepaisant puikaus oro, – jūra išmetė pirmuosius žuvusiųjų kūnus iš susprogdintų laivų. Liepos 29 d. prasidėjo Klaipėdos evakuacija. Juodkrantėje didėjo įtampa, seniūnas prakalbo apie būtinybę evakuoti moteris ir vaikus į Saksoniją. Keletą naktų, kai buvo bombarduojamas Karaliaučius, Kuršių nerijoje drebėjo žemė¹⁸.

Toliau E. Kluwe rašė, jog dauguma juodkrantiškių išplaukė spalio 10 d. garlaiviu „Trude“ iki Kranto (Cranz), o vėliau, – kaip kas išmanė. Kai kurie ką tik pasitraukusieji netgi surizikavo vėl grįžti į Kuršių neriją. Tarp jų ir E. Kluwe su mama pasiekė Juodkrantę. Jau buvo spalio pabaiga, ir frontas buvo taip arti, jog iš Juodkrantės buvo matyti kitame marių krante degantys namai, taip pat ir Klaipėda. Todėl lapkričio 13 d. karinė vadovybė įsakė visiems civiliams palikti Kuršių neriją, ir šį kartą juodkrantiškiai tapo pabėgėliais ilgam laikui. Vėl atsidūrė Sambijoje, apsistojo Krante, kur susitiko pirmosios pabėgėlių bangos į Saksoniją nublokštus juodkrantiškius. Šie ten jautėsi svetimi ir norėjo grįžti į Kuršių neriją, bet kelio atgal jau nebebuvo. Visiems jiems po kelių dienų teko traukti pabėgėlių sraute į Vakarus, dauguma atsidūrė vėl Saksonijoje, kur jiems vis buvo kartojama:

¹⁶ PAŠKEVIČIENĖ, L. Paskutinė Džiaugsmo laivo naktis..., p. 29.

¹⁷ *Soldbuch zugleich Personalausweis*. Karinis pažymėjimas, išduotas Erwin Kluwe 1942 m. gegužės 27 d., p. 23. (Liudviko Rėzos kultūros centro istorinė ekspozicija).

¹⁸ KLUWE, Elisabeth. Laiškas autorei, 1994 m. gruodis. „Liebe Schwarzort – Familie“, du lapai. Autorės archyvas.

turime daug akmenų, bet mažai duonos. Todėl beveik visi vėl traukė toliau į Vakarus, kol Antrajam pasauliniam karui pasibaigus atsidūrė britų zonoje, šiaurės vakarinėje Vokietijos dalyje¹⁹.

Ursula Schulze-Resas taip pat papildė šį pasitraukimo atminties klodą: *mūsų šeima pradžioje pasitraukė į Sambiją, buvome netoli garsiojo Kranto (Cranz) kurorto, mūsų mama būtinai norėjo bent trumpam sugrįžti namo į Juodkrantę. Nepaisydama karinės valdžios draudimo, ji pėsčia nuėjo į Juodkrantę, ir ten išvyستas vaizdas ją prislėgė: jų namuose šeiminkavo kareiviai, daug indų buvo sudaužyta; pasiėmusi savo rankinę siuvimo mašiną, ji grįžo vėl pas vaikus į Sambiją.*

Prasidėjo šeimos klajonės, būdingos visiems pabėgėliams iš Rytų Prūsijos 1944 m. pabaigoje ir 1945 m. pradžioje. Elsė Resas susitiko su vyru, bet nuo šeimos atsiskyrė dvi dukros – Ursula ir Rosemarie, kurios pateko į laivą „Wilhelm Gustloff“. Tos baisios katastrofos metu jos pasimetė, bet abi išsigelbėjo ir tuoj pat surado viena kitą, o toje chaoso atmosferoje tai buvo tikras stebuklas²⁰.

Resas šeima apsigyveno netoli Liubeko (Lübeck). 1945 m. rudenį pakliuvęs po kariniu sunkvežimiu, žuvo šeimos galva Johannas Resas. Likusi gausi šeimyna, keletą metų praleidusi pabėgėlių stovyklose, 1950 m. emigravo į JAV²¹. Ursula Schulze-Resas Vokietijoje tebegyvena iki šiol. Elsė Resas-Roth mirė Clevelande 1992 m. Jos dukros iš JAV, Vokietijos ir Anglijos susitiko Juodkrantėje per didįjį senųjų Juodkrantės gyventojų susitikimą 1995 metais.

Viena iš svarbiausių šio susitikimo iniciatorių buvo Elisabeth Kluwe, sutikusi kai kuriuos senuosius Juodkrantės gyventojus pirmą kartą po išsiskyrimo 1944 m. Aišku, ji papildė savo fotoarchyvą gautomis iš jų nuotraukomis.

E. Kluwe džiaugėsi, jog 2005 m. vasarą senojoje Juodkrantės mokykloje buvo įrengta istorinė ekspozicija, kurioje daug vizualinės informacijos apie jos gimtosios Juodkrantės istoriją. Beje, E. Kluwe ekspozicijos rengėjų prašymu perdavė keletą nuotraukų, atskleidžiančių mokyklos ir bažnyčios istoriją. Turint mintyje tokį gausų jos fotoarchyvą, gali atrodyti ne visai suprantamas toks „dozuotas“ prisidėjimas prie ekspozicijos rengimo. Kita vertus, iš pokalbių su E. Kluwe aiškėjo, jog ji norėjo, kad ne tik visas fotoarchyvas atkeltų į jos gimtąją Juodkrantę. Ji taip pat siekė būti užtikrinta, kad Juodkrantės istorinė ekspozicija nebus laikina, kad tai, kas sukaupta per ketvirtį amžiaus, nebus išblaškyta. Šiuos jos nuogastavimus galima suprasti. Kitaip tariant, Elisabeth Kluwe suabejojo, ar toji atminties tilto dalis, kurią privalo išlaikyti dabar Kuršių nerijoje gyvenanti bendruomenė, yra pakankamai tvirta. Tai yra, ar šiandien nerijoje gyvenantieji istorijos tęstinumą ir lūžius suvokia kaip savojo identiteto dalį?

Į šį klausimą galės atsakyti tik Laikas.

Išvados

Reziumuojant straipsnyje analizuojamo dalyko – Antrojo pasaulinio karo padarinių Rytų Prūsijai – lokalinį aspektą siejant su Kuršių nerija, būtina akcentuoti keletą dalykų:

- Kuršių nerija dėl geografinio veiksnio (pusiasalis, marių atskirtas nuo Klaipėdos) buvo strategiškai svarbus placdarmas hitlerinės Vokietijos kariuomenės Klaipėdos gynybos planuose. Be to, Kuršių nerija buvo santykinai saugus (ši pusiasalį Raudonoji armija užėmė tik 1945 m. sausio pabaigoje) ir patogus (100 km atstumas iki Kranto/Cranz, iš kur geležinkeliu lengvai pasiekiamas Karaliaučius) evakuacijos sausumos kelias iš Klaipėdos. Šie veiksniai nulėmė

¹⁹ Ten pat.

²⁰ PAŠKEVIČIENĖ, L. Paskutinė Džiaugsmo laivo naktis..., p. 30.

²¹ KARALIUS, P. Elzė Sakutytė-Rėzienė. *Dirva*, 1992, gegužės 20 d.

ir ankstyvą priverstinį Kuršių nerijos gyventojų pasitraukimą 1944 m. vasaros pabaigoje; iš jų labai nedidelė dalis sugrįžo į Kuršių neriją pokariu.

- Dauguma pabėgėlių iš Klaipėdos krašto, o tarp jų ir iš Kuršių nerijos, apsigyveno įvairiuose Vokietijos regionuose, būrėsi į kraštiečių organizacijas, kurių spaudoje (*Memeler Dampfboot*) bei įvairiuose leidiniuose itin dažnai besikartojantis nostalgijos išnykusiems Rytprūsiams motyvas buvo Kuršių nerija, jos kraštovaizdis, istorija, pabėgėlių likimai.
- Po 1990-ųjų palankios geopolitinės permainos sukėlė didelį vadinamųjų „nostalgijos turistų“ iš buvusios Rytų Prūsijos srautą į Kuršių neriją; tarp jų buvo ir senieji Kuršių nerijos gyventojai. Pastarųjų kontaktai su pokariu Kuršių nerijoje apsigyvenusiais žmonėmis, interviu spaudoje atvėrė skaudžius tremtinių išgyvenimus, sudėtingus likimų lūžius ir net kai kurių iš jų sąsajas su viena didžiausių Rytų Prūsijos istorijos pabaigos tragedijų – laivo „Wilhelm Gustloff“ katastrofa, paryškinant lokalinės istorijos funkciją globalių istorinių procesų kontekste.

Literatūra

- ARBUŠAUSKAITĖ, Arūnė. Kuršių nerijos autochtonų (senbuvių) tautybės suvokimo ypatumai. In *Mažosios Lietuvos istorija ir etnografija*. Klaipėda, 1994.
- GRASS, Günter. *Krabo žingsniu*. Vilnius, 2003.
- KARALIUS, Pranas. Elzė Sakutytė-Rėzienė. *Dirva*, 1992, gegužės 20 d.
- KIOGESAS, Klemensas, MAYER, Kordula, VYDEMANAS, Erichas, VYGREFĖ, Klausas. Užmirštoji tragedija. *Klaipėda*, 2002, gegužės 18 d.
- KOSSERT, Andreas. *Damals in Ostpreussen. Der Untergang einer deutschen Provinz*. München, 2008.
- KURSCHAT, Heinrich. *Wunderland Kurische Nehrung*. Oldenburg, 1957.
- LIUKPETRIS, Albertas. Kaip Baltijos jūroje buvo aptikti deivės Jūratės gintarinių rūmų pamatai. *Klaipėda*, 2000, balandžio 1 d.
- I. W. Nehrungssommer. *Memeler Dampfboot*, 2007, Nr. 11, S. 164.
- PAŠKEVIČIENĖ, Loreta. Paskutinė Džiaugsmo laivo naktis. *Istorijos*, 2006, liepa, Nr. 7.
- PHILIPPS, S. Istorija ir viešoji erdvė Vokietijoje: kolektyvinė atmintis ir besiginčijantis istorikų cechas po 1945 m. *Naujasis Židinys-Aidai*, 2008, Nr. 4, p. 2–4.
- RÜSEN, Jörn. *Istorika. Istorikos darbų rinktinė*. Vilnius: Margi raštai, 2007.
- SCHULZE-RESAS, Ursula. *Meine erste Fahrt in die alte Heimat*. Rankraštis. Autorės archyvas.
- SCHWEARZER, Alice. *Marion Dönhoff. Ein Widerständiges Leben*. Köln, 2008.
- TRABA, Robert. „*Wschodniopruskosc*“. *Tozsamosc regionalna i narodowa w kulturze politycznej Niemiec*. Olstzyn, 2007.

THE CURONIAN SPIT AS THE RETREAT ROAD AND THE BRIDGE OF MEMORY

Nijolė Strakauskaitė

Klaipėda University, Lithuania

Summary

Nowhere was the break with the past more complete than in East Prussia. No doubt it connects directly with the results of the Second World War, when the northeastern part of the province, including Königsberg, fell to Soviet Union as war booty. It is remarkable, that organizations formed in West Germany, after the Second World War to represent the interests of 10 million refugees, who were forced to leave the East Elbian provinces after the war, also included several million East Prussians. A tragic history of the East Prussian refugees began in summer in 1944. The local history of the Curonian Spit reflects the huge difficulties experienced by refugees from Klaipėda/Memel and Curonian Spit at the end of summer in 1944 and in 1945. An important moment in the

collective memory occurred in 1990 when a group of former refugees returned to the Curonian Spit for the first time after the Second World War. Their interaction with post Second World War settlers of the Curonian Spit influenced the evolution of a local identity that referenced the past.

ПУТЬ ОТСТУПЛЕНИЯ – КУРШСКАЯ КОСА: МОСТЫ ПАМЯТИ

Нийоле Стракаускайте

Клайпедский университет, Литва

Резюме

Выбор данной темы обусловлен тем, что все чаще делается акцент на исследования микроистории местности, которое отражает глобальные процессы, тем самым позволяя выявить детали, которые в широкой перспективе сухого анализа остаются незамеченными.

Путь в изгнание и возвращение

Куршская коса ввиду своего уникального ландшафта всегда была важной частью образа Восточной Пруссии. Такой осталась и в ностальгических воспоминаниях об ушедшей в небытие стране. Эту тенденцию отражает отрывок из книги известного историка Генриха Куршата, изданной в 1957 г. в Олденбурге, – «Чудесная Куршская коса», в которой автор писал: Я знаю многих, которые в последнее время едут на озеро Боден, в Апулию или к Бискайскому заливу лишь за тем, чтобы найти кусок побережья, напоминающего Куршскую косу. Нет, чудо Куршской косы из-за расставания с ней не стало меньшим.

Спустя ровно 50 лет очень похожие слова написал другой автор: ландшафт наших родных мест все еще имеет что-то со времен сотворения мира. Кому было дано это прочувствовать, тот поймет, почему мы, жители Мемельского края, чувствуем себя с ним так тесно связаны.

Сопоставление этих двух цитат позволяет говорить о Куршской косе как о мосте памяти в связи с трагическими последствиями Второй мировой войны для жителей Восточной Пруссии. Следует заметить, что не только метафора «моста» здесь уместна, но есть основание также говорить о Куршской косе и как о дороге торговли, также как и о тропе войны со старейших времен ввиду ее географической обусловленности. В сущности две эти метафоры – моста и дороги – актуализировались в исторически коротком промежутке времени, а именно во второй половине XX века. 1944-1945 гг. Куршская коса стала дорогой для беженцев из Клайпеды и отступающих военных. То, что в своих воспоминаниях графиня Марион Денгофф назвала «лавой», захлестнувшей дороги Восточной Пруссии беженцами, началось здесь – на дороге Куршской косы в конце лета 1944 года. Несомненно, часть беженцев тогда не верила в возможность возвращения, но часть все же лелеяла надежду вернуться. Некоторые из них вернулись на косу, о чем свидетельствует статистика: в 1956 г. в Ниде, Прейле, Первалке и Юодкранте жило 219 автохтонов. В эту сухую статистику позволю себе ввести и частицу своих личных воспоминаний, прекрасно понимая, что это не является солидной частью инструментария исторического анализа; все же в исследованиях истории памяти, полагаю, это приемлемо.

Эхо трагедии «Вильгельма Густлоффа» в Юодкранте

Все же были две разные волны возвращения беженцев на косу: сразу после войны и в конце девяностых. Об этом свидетельствует рассказ Урсулы Шульце-Резас, которая в 1988 г. прибыв в Клайпеду, между прочем через Ленинград с туристической группой, нелегально приехала на два часа в родную Юодкранте (город Неринга тогда являлся еще закрытым для иностранцев). И эти два часа была небольшая компенсация за долгие годы ностальгии, суть которой метко выразил Ф. Ницше – то, что не перестает болеть, остается в памяти.

В этой особой памяти Урсулы Шульце-Резас существует очень трагический элемент, связан с историей гибели судна «Вильгельм Густлофф». Она была одной из 370 помощниц флота, вместе с беженцами бывшими на борту судна, и которой удалось спастись и на всю жизнь остаться с тяжелейшими воспоминаниями о сотнях тонувших детей – они плавали вокруг плота, за который ей самой удалось зацепиться, в ледяной воде и т. д.

Эту историю из ее уст я впервые услышала в 1995 г. в Юодкранте, хотя до этого мы общались четыре года. Позже я поняла, почему. Свою роль здесь сыграла традиция: в ФРГ долго в понятии истории был принят период препарирования нацизма; к тому же свою роль сыграл и конфликт поколений, когда с одной стороны стояла память живущих, а с другой – история, переживаемая родившимся позже. Все это погрузило «Вильгельма Густлоффа» не только на дно Балтийского моря, но и в пропасть забвения, из которой ему всплыть помогла новелла Гюнтера Грасса «Шагом Краба», изданная в 2002 г., в которой автор метко определил причины столь долгого молчания о трагедии госпитального судна. Он писал, что в сущности никто не хотел слушать об этом ни на Западе, а уж тем более на Востоке, и эта история долгие десятилетия была своего рода «общенемецким» табу. Эту констатацию подтверждает факт, что только спустя 50 лет впервые встретились 200 пожилых людей, переживших гибель «Вильгельма Густлоффа». Это случилось 30 января 1995 г. Возможно это был еще один повод прозвучать этой истории и в Юодкранте именно летом 1995 года.

Значение архива Элизабет Клуве для «моста памяти»

Летом 2008 г. экспозиция истории, находящееся в помещении старой школы в Юодкранте (Центр культуры имени Людвиг Резы) пополнилась уникальным фотоархивом, собранным Э. Клуве. Она родилась в Юодкранте в 1922 г., а старые фотографии о родных местах собирала с 1982 года, переписываясь или встречаясь с бывшими односельчанами из рыбацкой деревни – курорта, разбросанными по всему свету – Германии, США, Великобритании, Швеции. В этом сборнике свыше 350 старых фотоснимков с комментариями. Можно сказать, что это солидная опора «моста памяти», последнюю часть которого приходится поддерживать нынче живущими на Куршской косе. Удастся ли это, зависит от того, насколько глубоко осознана проблема преемственности истории и ее изломов как важная часть идентитета.